

rikalnega ali socialističnega tabora. Z njimi je prehajala tudi zavest o Ljubljani kot slovenski politični in kulturni prestolnici med vse slovenske rodove, posebno odkar je razglasil vzhodni Štajerec Anton Murko v slovnici že 1830 (glede na datum predgovora,⁴ glede na letnico izida pa 1832) tudi koroška in štajerska slovenska narečja s prekmurščino vred za sestavni del slovenskega jezika⁵ in navedel kot zgled »izvirnosti, pravega slovenskega čuta, pesniške vrednosti in splošne razumljivosti«. Prešernovi pesnitvi *Slovo od mladosti* in *Povodni mož*.

Lepota Prešernovih pesmi pa je bila tudi glavni vzrok, da je vzhodni Štajerec Stanko Vraz omahoval med Ljubljano in Zagrebom skoraj celo desetletje in da se je odločil za

ilirizem predvsem iz revolucionarne gorečnosti in nestrpnosti.

Po njegovem zgledu, a tudi iz drugih razlogov so se še pojavljali predlogi, da bi si Slovenci izbrali kak drug politični program in kako drugo prestolnico, vendar je med 1848 in 1918 dozorelo iskanje alpskih, kraških in panonskih Slovenov, da najdejo svoje ime in svoje središče: v Sloveniji in v Ljubljani.

OPOMBE

1. Prim. Zgodovina Slovencev, 1979, str. 220. —
2. Pisanice II, 1780. — 3. Prim. Zgodovina Slovencev 1979, str. 387. — 4. Predgovor je datiran: Wien in November 1830. — 5. V drugi izdaji slovnice je Murko v naslovu posebej omenil tudi primorska narečja.

LJUBLJANSKI MESTNI STATUTI 1850—1934

MARJAN DRNOVSEK

Z uvedbo občinskega reda za mesto Ljubljano leta 1850 so bili postavljeni temelji moderne mestne uprave, ki je v okviru mestnega teritorija opravljala naloge krajevne uprave skozi sto let. Zato lahko potrdimo misli Janka Polca, da je občina: »... v svojih različnih razvojnih stopnjah kot osnovna upravna edinica zelo močno vpliva(la) na upravno in politično življenje tudi slovenskega naroda. Občina je (bila!) ena maloštevilnih javno-pravnih ustanov, ki je, globoko zakoreninjena, kljubovala v svojih osnovah vsem viharjem svetovnega dogajanja, vsem spremembam državnih oblik zadnjih sto let. Postala je ustanova, če ne svetovnega, pa vsaj evropskega značaja.«¹

LJUBLJANSKI OBČINSKI RED IN ZAKON O MESTNIH OBČINAH²

Začasni občinski zakon z dne 17. marca 1849 je v 6. členu prvega poglavja dopuščal možnost, da so deželna glavna mesta, okrožna mesta in druga pomembnejša mesta dobila lastne statute. Tako so v začetku petdesetih let postala statutarna mesta v glavnem deželna glavna mesta — 17 po številu — med njimi 5 iz naših dežel: Gradec, Celovec, Ljubljana, Gorica in Trst. Ljubljana je dobila začasni občinski red 16. junija 1850.³ Splošni občinski red iz leta 1862 je razširil pravico do

pridobitve statuta tudi za zdraviliške kraje.⁴ Obenem je ta red omogočal deželnim zborom, da so lahko izvzeli določena mesta iz vseobčega deželnega občinskega zakona in jim podelili statutarne pravice. Do propada habsburške monarhije so na našem ozemlju pridobila statutarne pravice samo še mesta Maribor (1866), Celje (1867), Rovinj (1869) in Ptuj (1887).⁵

Začasni ljubljanski občinski red (statut) 1850 ni bil ukinjen z uvedbo Bachovega absolutizma in je ostal v veljavi do leta 1887. Doživel je le dve spremembi, in sicer leta 1868, ko je bila vnesena kategorija soobčani in so bile opredeljene njihove pravice pri volitvah, in leta 1876, ko so bile predpisane nove vrednosti doklad k direktnim davkom.⁶ Posebnost tega reda je bila v tem, da so bile določbe, ki so se nanašale na volitve, njegov sestavni del. Sestava statuta je naslednja:

1. poglavje:

občinski obseg, delitev na okraje, odnos občine do države; občani, soobčani, njihove pravice in dolžnosti (členi 1—25).

2. poglavje:

občinska uprava (člen 26)

I. oddelek: volitve občinskega odbora (členi 27—47);

II. oddelek: magistrat (členi 48—53);

Ljubljanski magistrat okoli
leta 1900

III. oddelek: okrajni načelniki (členi 54—57);

3. poglavje:

občinska uprava (člen 58)

I. oddelek: občinski odbor:

A. obseg opravil (členi 59—86);

B. oblike dela (členi 87—95);

II. oddelek: naloge župana in magistrata:

A. iz lastnega delovnega področja (členi 96—111);

B. iz prenesenega delovnega področja (členi 112—122);

III. oddelek: naloge okrajnih načelnikov (členi 123—124);

»Memo gredoče določbe« (členi 125—127).

Leta 1887 sta bila sprejeta novi občinski red in občinski volilni red. Občinski red je ostal v veljavi — z nekaterimi spremembami

leta 1898 in 1910 — do propada monarhije ter jo je celo preživel, saj je kljub spremembam, ki jih je na področju državne ureditve prineslo obdobje stare Jugoslavije, ostal v praktični veljavi do sprejetja zakona o mestnih občinah leta 1934.⁷ Sestava in obseg tega reda sta naslednji:

1. poglavje:

občinsko ozemlje, občani in neobčani (členi 1—12).

2. poglavje:

občinska ustava (člen 13).

I. oddelek: občinski svet (členi 14—23);

II. oddelek: magistrat in okrajni načelniki (člen 24).

3. poglavje:

občinska uprava.

I. oddelek: občinsko delovno področje (členi 25—27);

II. oddelek: naloge občinskega sveta (členi 28—62);

III. oddelek: naloge župana, magistrata in okrajnih načelnikov (členi 63—78).

4. poglavje:

nadzor nad občino in možnosti pritožb (členi 79—87).

Z nekaterimi dopolnitvami je obdržal enako sestavo tudi občinski red iz leta 1910.

Ves ta čas so se v občinskem svetu pojavljali predlogi za večje ali manjše spremembe in dopolnitve občinskega reda in predvsem občinskega volilnega reda. Zelo plodovit je bil občinski svetnik in župan Ivan Hribar, ki je predlagal manjše dopolnitve že leta 1895, ter obširnejše 10 let kasneje.⁸ Svoje predloge je utemeljeval predvsem s spremembami mestnih statutov Celovca, Brna in Dunaja. Toda personalno-pravni odsek občinskega sveta je odklonil Hribarjev predlog iz leta 1905 z utemeljitvijo, da je preobširen ter povečuje občinska bremena in da: »... občinski svet zadostil je duhu časa s sprejemom novega občinskega volilnega reda...« in zato ne vidi potrebe še za spreminjanje občinskega reda.⁹ Vrhunec pa predstavljajo debate o občinskem redu in občinskem volilnem redu leta 1910, ko je moral ljubljanski občinski svet obravnavati deželno-zborski predlog za spremembe obeh redov in so se politična nasprotja med liberalnim ljubljanskim občinskim svetom in klerikalnim deželnim zborom najbolj zaostriala v avstrijski dobi.

Zelo piker je bil v svojem govoru pred občinskim svetom podžupan dr. Ivan Tavčar, ki je v zvezi z deželnozbornsko pravico o spreminjanju upravo-političnih meja ljubljanske mestne občine izjavil: »Gospodje, stvar je čisto jasna. Slovenska ljudska stranka hoče Ljubljano v svojo moč dobiti in ker ve, da v Ljubljani nima večine, skovala je zakon, s katerim hoče na umeten način pridobiti si večino v mestnem zastopu...« Opozarjal je pred nevarnostjo, »... da bi se Ljubljana pokmetila...« s tem, da bi prišli v mestni okvir »... elementi, ki z mestnim gospodarstvom nimajo druge zveze, kakor da nam mleko drago prodajajo...«¹⁰ Ne glede na to, je stopil v veljavo deželnozbornski predlog občinskega reda leta 1910.

Zakon o mestnih občinah z dne 22. julija 1934 je stopil v veljavo 23. septembra istega leta. V bistvu je priznaval še nadaljnji obstoj nekdanjih statutarnih občin, vendar so se smele imenovati »mestne občine« in ne več »avtonomne občine« ali »občine z lastnim statutom«.¹¹ V drugem členu našteva 74 mest,

med njimi tudi Celje, Ljubljano, Maribor in Ptuj, to je vsa tista mesta, ki so imela statutarni značaj že v avstrijski dobi. Že pred tem zakonom so se številni zakonski predpisi dotikali tudi problematike občinske samouprave. Vidovdanska ustava je v členih 96 do 101 obravnavala oblastno samoupravo in v njenem okviru tudi krajevno občinsko samoupravo. Vendar o občinskih kompetencah nima drugih določil, kot da njihovi organi oskrbujejo lokalne samoupravne posle in da se bodo predpisala natančnejša določila o njihovi ureditvi in pristojnostih s posebnim zakonom. Tudi zakon o občni upravi iz leta 1922 je v 27. členu določal, da: »Mesta, ki imajo upravno oblast prve stopnje (kraljevska svobodna mesta, odnosno mesta z lastnim statutom), opravljajo to funkcijo še nadalje, dokler se ne sklene zakon o samoupravi mest.

V dvajsetih letih, ko so se oblikovali različni načrti za spremembo obstoječe občinske zakonodaje, so se predvsem mesta z lastnimi statuti bala ukinitve avtonomnih pravic, ki so jih imela po občinskih redih avstrijske dobe. Bala so se unifikacije občinskih redov in predvsem tega, da bi se morali nasloniti na srbski zakon o občinah 1903: »... torej na zakon, ki je silno reakcionaren in napravlja iz občin brezvoljne hlapce vsakega nadrejenega funkcijonarja...«.¹³ Mesta so se začela povezovali med seboj za obrambo avtonomnega statusa. Tako je prišlo do ustanovitve Zveze slovenskih avtonomnih mest leta 1925 in do ustanovitve Saveza gradova Kraljevine Jugoslavije. Iz resolucije Zveze mest kraljevine Jugoslavije z dne 1. junija 1934, ki so jo poslali predsedniku ministrskega sveta Nikoli T. Uzunoviću ter ministrstvom notranjih zadev, za trgovino in industrijo in za finance, je razvidno, da predlog novega zakona o mestnih občinah ni bil dostopen niti tej zvezi, kaj šele npr. posameznim mestnim občinam, katerih interes je bil, da sodelujejo pri pripravljanju tega zakona.¹⁴ Projekt novega zakona je Zveza mest dobila šele 8. junija 1934 in ni mogla bistveno vplivati na njegovo vsebino. Sam zakon pa je bil sprejet konec meseca julija in je ostal v veljavi do razpada stare Jugoslavije. Sestavljajo ga poglavja:

- I. Občna določila (členi 1—10).
- II. Člani in prebivalci občine (členi 11—20).
- III. Organizacija (členi 21—87).
- IV. Mestno področje (členi 88—93).
- V. Pristojnosti mestnih organov (členi 94—98).
- VI. Mestni uslužbenci (členi 99—112).
- VII. Mestne finance (členi 113—129).
- VIII. Nadzor državne uprave (členi 130—142).

IX. Pravna sredstva (člen 143).

X. Prehodne in zaključne določbe (členi 144—162).

NADZOR NAD OBČINSKIM POSLOVANJEM

V vsem obravnavanem obdobju je odnose med državno oblastjo in občino opredeljevala tudi tendenca državnih oblasti po omejevanju občinske avtonomije oziroma samostojnosti, ki se je kazala tudi v tem, koliko so bili sicer samostojni občinski sklepi vezani na potrditev višjih oblastnih organov.

Avstrijska doba je poznala dvojno podrejenost ljubljanske občine; za zadeve iz lastnega delovnega področja je bila podrejena deželnemu zboru in odboru, za zadeve iz prenešenega delovnega področja pa deželni vladi. Z odpravo historičnih dežel leta 1918 je odpadla tudi deželna nadrejenost in ostala je samo podrejenost državi. Do leta 1918 je bila Ljubljana samo deželno glavno mesto Kranjske, če govorimo o upravnem položaju, po tem letu pa postane glavno mesto okrnjene Slovenije.

Začasni občinski red 1850 je določal položaj ljubljanske občine do višjih oblasti že v prvih vrsticah z določbo: »Ljubljansko mesto je neposredno deželnemu poglavarju podložno.«¹⁵ Šele občinski red 1887 je natančno opredelil dvojno podrejenost in hkrati dopuščal deželni vladi, da ji je bilo: »... tudi v stvareh samosvojega področja občinskega pridržano vplivanje po določenih tega občinskega reda.«¹⁶ Deželna vlada je uporabljala to pravico v primerih, ko je mestna uprava kršila veljavne zakone in to predvsem s področja krajevne policije.

Posebna pozornost je bila posvečena vzajemnemu sodelovanju občine in višjih oblasti. Župan je bil dolžan poročati političnemu deželnemu načelniku v primerih, če niso zadoštvale obstoječe naredbe s področja krajevne policije in ga zaprositi za pomoč. Hkrati pa je bila občina dolžna: »... podpirati od države ali dežele postavljena oblastva v izvrševanju njih dolžnosti, v kolikor ji je to možno s svojimi organi...«¹⁷ Magistrat pa mu je moral pošiljati poročila o: »... vseh dogodkih v občinskem ozemlju, kateri zanimajo državno upravo, in izvrševati opravila izročene področja občinskega tako, kakor mu je ukazano po obstoječih zakonih...«¹⁸ Že po občinskem redu 1850 je lahko prisostvoval občinskemu sejam sam deželni poglavar ali njegov namestnik. Na njih sta le diskutirala, ker nista imela pravice do odločanja oziroma sklepanja. Glasovala sta lahko samo v primerih, če sta bila člana občinskega sveta. Ne glede na njuno prisotnost je moral občinski svet pravočasno seznanjati višjo oblast z da-

tumi sej in sklepi, ki so bili sprejeti na sejah.¹⁹ V primerih, če je župan zapazil, da je bil kak sklep občinskega odbora nasproten občinskemu redu ali proti zakonom ali občini v škodo, je bil dolžan preprečiti uresničitev takega sklepa in o tem poročati deželnemu poglavarju, ki je moral zadevo izročiti deželnemu zboru v primerih, če je šlo za zadeve iz lastnega delovnega področja občine. V primeru, ko se zadeva ni dala odložiti in ko deželni zbor ni zasedal, je imel pravico izdati naredbo — »die provisorische Verfügung« —. Kadar so se kršili državni zakoni, pa je moral sam razsoditi oziroma posredovati zadevo ustreznemu ministrstvu. V postopku je po občinskem redu 1887 prišlo do manjše spremembe v tem, da je moral župan neveljavni sklep še enkrat predložiti občinskemu svetu in če ga ta ni hotel spremeniti, je bil šele dolžan poročati višjim organom.²⁰

Občinski red 1850 je določal pravico deželnega zbora do sprememb določil občinskega reda.²¹

Deželni zbor je imel nadzor nad finančnim poslovanjem in upravljanjem z občinskim premoženjem. Po občinskem redu 1850 je smela občina odtujiti del premičnega ali nepremičnega premoženja nad vrednostjo 10.000 gld le z dovoljenjem deželnega zbora. Preden se je taka zadeva predložila deželnemu zboru, je moral o tem sklepati občinski odbor. Družbeni zboru je moral občinski odbor predložiti tudi uvedbo novih davkov, povišanje le-teh, ali povišanje doklad k »cesarskim davkom«. Konkretno je bil do leta 1887 spremenjen ravno ta člen občinskega reda. Dežela je morala dati pristanek tudi v primerih občinskih posojil, dajanju poroštev in kreditov, če so presegle vsoto 1/4 letnih občinskih dohodkov.²² Tudi po občinskem redu 1887 in 1910 je deželni zbor po svojem odboru izvajal nadzorstvo nad občinskim finančnim poslovanjem in gospodarjenjem. Moral je biti seznanjen s sklepi občinskega sveta, predloženi so mu morali biti računski zaključki, in imel je pravico, da je poslal komisijo na sam kraj zaradi ugotovljenih nepravilnosti. Občina pa je bila tudi dolžna pošiljati letni popis vsega premoženja.²³

Pravica višjih oblasti do razpustitve občinskega sveta je bila zapisana v vseh občinskih redih avstrijske dobe. Leta 1850 je bilo določeno, da lahko deželni poglavar razpusti občinski odbor; v roku 4 tednov pa je bil dolžan razpisati nove volitve. Red 1887 našteva, v katerih primerih je lahko razpustil občinski svet; to se je zgodilo, če občina ni opravljala zadanih nalog ali se branila izvajati naloge iz prenesenega delovnega področja. Po

razpustitvi se je občinski svet lahko sestel samo še enkrat, ko je obravnaval možnosti pritožbe. Pritožba je bila možna na ministrstvo za notranje zadeve, vendar brez odložitvene moči. Enaka določila o razpustu občinskega sveta je imel tudi občinski red 1910. Skliceval pa se je na nova določila občinskega volilnega reda.²⁴

Zakon o mestnih občinah 1934 je uvedel posebno poglavje z naslovom »Nadzor državne uprave«. Po tem zakonu je državna uprava opravljala nadzor nad posli mestne samouprave po banu. Podobnosti z avstrijsko dobo lahko najdemo pri pravicah nadzorne oblasti nad občino; npr. njegova pravica prisostvovanja sejam mestnega sveta, pregledovanja poslovanja mestnih organov in uslužbencev, preprečitve uresničitve sklepa, ki je prekoračeval pristojnost mestnega sveta. Če je nadzorno oblastvo opazilo, da mesto ne opravlja samoupravnih nalog, jih je lahko v končni fazi opravila (prevzela) sama na mestni račun. Minister za notranje zadeve je razreševal predsednika mestne občine. Zoper to odločbo je bila dopustna pritožba na državni svet. Možna pa je bila tudi razrešitev mestnega sveta.²⁵

OBČINSKI ORGANI

Nosilec mestne samouprave in hkrati sklepačoči in nadzorovalni organ je bil do leta 1934 občinski odbor (svet), ki je skupaj z odbori občinskega sveta, upravnimi odbori in komisija predstavljal mestno upravo v širšem pomenu besede. Poverjena mu je bila skrb za občinske zadeve in prezentiral je občino v njenih pravicah in dolžnostih.²⁶ Stalni odbori občinskega sveta so bili postavljeni za posamezne panoge občinskega delovanja in so bili posvetovalni organi županu in občinskemu svetu. Upravni odbori pa so bili na čelu mestnih podjetij in zavodov; imeli so funkcijo posvetovalnega organa — podobno kot stalni odbori občinskega sveta — vendar so imeli tudi širše in samostojnejše delovno področje. Za posebne zadeve je občinski svet oblikoval izredne odbore in komisije, ki so delovali toliko časa, dokler ni bila določena zadeva zaključena. Podobna struktura občinskega sveta, ki se je po zakonu o mestnih občinah 1934 imenoval mestni svet, je bila v veljavi tudi v času med obema vojnama.²⁷

Upravo v ožjem pomenu besede je predstavljal župan z vsemi občinskimi uradi, ki so delovali pod nazivom magistrat.²⁸ Ta naziv je imela v avstrijski dobi mestna uprava deželnih glavnih mest. Opravljal je naloge iz delovnega področja občinske samouprave in tekoče naloge, ki so mu bile določene z občin-

skim redom in drugimi internimi občinskimi uredbami, ter naloge iz prenesenega delovnega področja. Z zakonom o mestnih občinah je bil odpravljen magistrat in naloge magistratnega gremija so bile razdeljene med mestni svet in predsednika mestne občine.²⁹

Avstrijska doba je poznala tudi izvršilne organe — okrajne načelnike — na nižji stopnji od občine, ki so opravljali občinske zadeve s področja krajevnopolijskih zadev.³⁰ Okrajne načelnike je volil občinski svet iz vrst prebivalcev okraja na predlog ljubljanskega magistrata.

OBČINSKO DELOVNO PODROČJE

Ljubljanska občina je opravljala naloge iz lastnega delovnega področja, v okviru katerega je ob spoštovanju državnih in v avstrijski dobi tudi deželnih zakonov in drugih predpisov skrbela za občinske koristi z gospodarskega, socialnega in kulturnega področja.

Na občinskih ramenih so bile tudi naloge iz prenesenega delovnega področja; to so bile predvsem obveznosti, ki jih je opravljala v državnem oziroma deželnem imenu in so predstavljale predmet sporov med mestom in višjimi oblastnimi organi, ker so bile povezane s finančnimi obremenitvami.³¹

Opravila lastnega delovnega področja so bila:³²

— skrb za mestno imovino, to je za nepremično in premično premoženje, kar je vključevalo sklepanje proračunov, ustanavljanje in razpolaganje z mestnimi davščinami, najemanje posojil, nakupe, prodaje, dajanje mestne imovine v zakup, sklepanje pogodb, ustanavljanje mestnih podjetij in podobno;

— skrb za uboge s podpiranjem bednih in siromašnih oseb z denarjem za hrano (1850), z ustanavljanjem in vzdrževanjem socialnih zavodov in ustanov ter z opravljanjem drugih socialnih nalog (1934);

— vodenje mestnega zdravstva, ki je bilo po občinskem redu 1850 še prepuščeno poznejšemu urejanju, češ: »Razmere srenje do bolnišnice se bodo po posebnem razgovoru z državno vlado uravnale.«³³ V občinskih redih 1887 in 1910 so bile zdravstvene zadeve obravnavane v okviru krajevne policije. Zakon o mestnih občinah 1934 je bil bolj konkreten in je v okvir skrbi za dobro zdravstveno stanje prebivalstva uvrščal vzdrževanje zdravniške in babiške službe, ureditev ambulant, pobijanje nalezljivih bolezni, oskrbo z življenjskimi potrebščinami, skrb za zdrava in cenena stanovanja, za zdravo pitno vodo, za kopališča, igrišča, pokopališča ter druge higienske in zdravstvene naprave. Posebej pa

je bila poudarjena skrb za telesno vzgojo naroda in za gasilstvo;

— skrb za prosvetne zadeve vključuje že občinski red 1850. Tudi poznejši ljubljanski občinski redi vsebujejo postavko o skrbi za nekatere srednje in ljudske šole, to je pravico za njihovo ustanavljanje in dolžnost njihovega vzdrževanja. Zakon o mestnih občinah je bil še bolj konkreten in je postavil pred mestne občine naloge s področja širjenja prosvete, kot so zidanje šol, ustanavljanje knjižnic, čitalnic, strokovnih, gospodinjstkih in analfabetskih tečajev, podpiranje prosvetnih društev, prirejanje prosvetnih predavanj, gradnjo prosvetnih domov.

Mestna oziroma krajevna policija je bila med važnejšimi občinskimi nalogami. Obsegala je:

— skrb za varnost ljudi in premoženja; občinski red 1850 je to opredelil kot skrb za mejaštvo: »... po nevarnostih, ktere po povodnjih in družih elementarnih nezgodah prete«,³⁴

— skrb za red in snago oziroma za mestne prometne naprave in javne zgradbe, to je za gradnjo in vzdrževanje cest, mostov, jarkov, kanalov, vodnjakov, tlakovanje trgov in ulic, za javna kopališča, vodovod (po redu 1887 dalje), skrb za razsvetljavo (1887, 1910); vzdrževanje električne cestne železnice (v zakonu o mestnih občinah 1934);

— poljsko policijo (1887 in 1910);
— nadzorovanje živil in tržnega prometa;
— zdravstveno policijo (1850, 1887 in 1910);
— npravstveno policijo (1887, 1910);
— stavbinsko policijo, to je izvajanje stavbinskega reda in izdajanje stavbnih dovolil (1850, 1887, 1910);

— požarno policijo (1887, 1910);
— v občinskih redih 1887 in 1910 je bila poudarjena: »... policijska pažnja na posle in delavce, v kolikor se ta pažnja ne tiče obrtnih delavcev, kakor tudi skrb, da se izvršuje poselski red.«³⁵

Do leta 1913 je imela Ljubljana pravico do mestne policije, zato so bile mnoge policijske zadeve našteje v okviru opravil iz lastnega delovnega področja. S 1. aprilom 1913 je bilo ustanovljeno policijsko ravnateljstvo v Ljubljani, ki je prevzelo vse posle v zvezi s policijskimi zadevami. Kriminalne in varnostne zadeve so bile izločene iz prenesenega delovnega področja mestnega magistrata.

Mesto pa je še vedno opravljalo tudi določena opravila krajevne policije. Podržavljajanje mestne policije sta omogočala tudi občinska reda 1887 in 1910, v katerih je zapisano, da: »... Iz višjih državnih ozirrov se smejo do-

»Spričevalo o lepem vedenju«

ločena opravila krajne policije potom zakona odkazati posebnim cesarskim organom.«³⁶

Zakon o mestnih občinah je imel v okviru opravil mestnega področja v posebni alineji skrb za narodno gospodarstvo sploh (pospeševanje trgovine, obrti, rokodelstva in industrije, poljedelstva, živinoreje, ribarstva, sadjarstva, zadružništva, ustanov za štednjo in kredit, skrb za dobro zdravstveno stanje ži- vine in pobijanje živinskih kužnih bolezni).

Opravila prenesenega delovnega področja pa so bile:³⁷

Občinska reda 1887 in 1910 sta imela paragraf: »... Občini je v svojem ozemlju oskrbovati zlasti po zakonu spadajoča k področju političnih okrajnih oblastev.«³⁸ Začasni občinski red iz leta 1850 je bil mnogo bolj konkreten in našteva naslednja opravila iz prenesenega delovnega področja:

— skrb za razglaševanje oblastnih uredb,
— pobiranje davkov,
— izdajanje dovoljenj za poroke,
— pregone,
— obrtno oblast,
— obveznost, da je seznanjala »deželnega poglavarja« z dogajanjem v občini,
— izdajanje domovnic.

Med obema vojnoma so občine z mestno pravico opravljale posle splošne uprave iz pristojnosti oblastev I. stopnje, razen tistih

državnega in varnostnopolicijskega značaja, ki so jih opravljala posebna državna policijska oblastva. Z ministrsko uredbo iz leta 1935 so mestne občine še nadalje opravljale te posle razen tistih, ki so jih po zakonu o društvih, zborih in posvetih opravljali okrajni načelniki.³⁹

Zakon o mestnih občinah je naštel naslednja opravila iz pristojnosti oblastev prve stopnje:⁴⁰

- sanitetna in veterinarska;
- tržna ter opravila po predpisih o življenjskih potrebščinah in o pobijanju draginje in o merjenju;
- gradbena in požarna;
- opravila po predpisih o čistoči in vzdrževanju cest, mostov, obal, rek, jarkov, vodnjakov, napajališč in sploh cestnih in vodnih naprav;
- ter opravila po predpisih o pospeševanju poljedelstva in živinoreje; gozdarska, lovška in ribolovska opravila in poljsko policijo. Minister za notranje zadeve je imel pravico prenesti na občino tudi druge posle splošne uprave, kakor določene posle mestu odvzeti in jih prenesti na prvostopenjska občnouppravna ali državna krajevna policijska oblastva.

PRAVICE IN DOLŽNOSTI LJUBLJANSKIH PREBIVALCEV

Po ljubljanskih občinskih redih avstrijske dobe so se prebivalci Ljubljane delili na občane in neobčane, kar je bilo pomembno v zvezi z opravljanjem njihovih obveznosti do občine in uživanjem pravic z njene strani. Občani so se delili na občane z domovinsko pravico in soobčane, ki te pravice niso imeli. Iz vrst občanov so lahko Ljubljančani pridobili naziv meščan; pridobitev častnega meščanstva je bila neodvisna od kandidatovega položaja v Ljubljani ali zunaj nje. Zakon o mestnih občinah 1934 je ločeval člane, to je, nekdanje občane, in ostale prebivalce občine. Ne pozna pa naziva meščan. Mesto je lahko še vedno podeljevalo naziv častni meščan tudi po tem zakonu.

Občani Ljubljane v avstrijski dobi so bili mestni prebivalci, ki so si pridobili domovinsko pravico po veljavnih domovinskih zakonih. Začasni občinski red 1850 je obširneje razlagal poti za pridobitev občanstva. Po eni strani je moral upoštevati zatečeno stanje: »Kot srenjičani se imajo zdaj vse osebe misliti, kateri so si po doslejnjih domovinskih postavah lastnost Ljubljančana pridobili.«⁴¹ Za bodoče je predvideval naslednje možnosti za pridobitev občanstva:

— po rojstvu: zakonski otroci, katerih oče je bil občan; nezakonski otroci, katerih mati je bila v času poroda občanka; najdenčki so postali občani, to je »srenji pristojni«, avtomatično, za »špitalske otroke« je občinski red predvideval poseben odlok;

— po sklepu občinskega sveta: žene občanov; avstrijski državljani, ki niso imeli domovinskega lista, vendar so 4 leta nepretrgoma živeli v Ljubljani in proti katerim ni bilo nobenega zadržka: »... de bi ga bila nagnala, si nov domovinsk list priskrbeti, ali de bi ga bila v njegov rojsten kraj iztirala«;⁴²

— avtomatično so postali občani vsi državni, deželni in občinski uradniki, oficirji in vojaški uslužbenci z oficirskim rangom, duhovniki, »javni učenci« s svojimi: »... ženami in z njih očetovski oblasti stoječimi otroci...«⁴³

Občinska reda 1887 in 1910 sta bila redkobesedna pri določanju pogojev za občanstvo in opozarjata le na domovinske zakone glede pridobitve tega naslova. Drugi paragraf domovinske novele iz leta 1896 je dajal pravico za sprejem v občinsko zvezo vsakemu prebivalcu, ki je nepretrgoma bival v mestu najmanj 10 let na lastne stroške. Na ta način so se občine rešile vseh tistih, ki so dlje časa živeli zunaj občine in bi se lahko na stara leta vrnili in živeli na občinske stroške. Sprejem v občinsko zvezo je bil povezan s plačilom takse, ki leta 1850 ni bila določena, leta 1887 je bila v višini 100 gld ter leta 1910 v višini 200 K. Prošnje za sprejem so obravnavali občinski sveti in proti njihovi odločitvi ni bila dopustna pritožba.

Začasni občinski red 1850 ne pozna kategorije soobčani. Šele leta 1868 je bila izvedena sprememba občinskega reda, ki je uvedla to kategorijo prebivalstva; soobčani so bili: »Vsi avstrijski državljani, ki stanujejo v občini mesta Ljubljanskega in tam od svojega realnega posestva, obrta ali dohodka davek plačujejo, so z domačinci in občinskimi meščani (purgerji) med občinci mesta.«⁴⁴ Enako sta soobčane obravnavala tudi občinska reda iz let 1887 in 1910.

Neobčani so bili ostali prebivalci, ki niso bili občani, vendar so živeli na območju mesta. Začasni občinski red iz leta 1850 jih precizira, da so to bile: »... osebe, katerih pristojnost se ne da dokazati, (in!) pridejo, ko si ne zmorejo več živeža zaslužiti, srenji v nadlego, če so poslednji čas v nji prebivali.«⁴⁵

Meščani so postali le občani mesta Ljubljane. Meščansko pravico je podeljeval občinski svet ob plačilu določene sprejemnine. Med pogoji so bili navedeni predvsem ugled družine in možnost preživljanja (premoženjski cenzus). Ženske so si pridobile ta naziv preko

Vortrag

zum Entwerfen eines neuen Bürgerstatutes,
zusammen mit dem jetzigen vom Bürgermeister Miklusi Ambrož
in der Versammlung vom 27. November 1862.

Wenn es sich um den Entwurf eines neuen Bürgerstatutes
handelt, so dürfte am Platze sein, auf einige Momente der Organ-
isation rücksichtlich der Verhältnisse der Bürger dieser Stadt hinzu-
weisen.

Es ist ersten Platz bei den man unter den Wählern dieser
Stadt drei Klassen unterscheidet, nämlich: Adel, Bürger und ge-
meine Plebejer.

Unter die Bürger rechnet man diejenigen Plebejer, welche
sich um Hilfe der bürgerlichen Privilegien bewerben und bürgerliche Wei-
nung betreiben. Dieselben genießen eigene Rechte und hatten eigene
Verpflichtungen. Unter die ersten waren getrieben, das Recht, das
bürgerliche Amt zu bekleiden, bürgerliche Ehrenrechte zu bekleiden,
in der Bürgerliste eingetragen, das Recht auf gewisse Befreiung
von Steuern, vom Militärdienst, das Recht zur Wahl der Mitglieder
des Innern und Äußern Rathes, zum Mitgliede der bürgerlichen Ein-
sammeln und zur Leitung bürgerlicher Anstalten, u. d. d. d. d. d.
welche, bei Weite u. d. d. d.

Die Verpflichtungen des Adels in der Entscheidung der Bürger-
rathes, in der Entscheidung der Rathes je des Ausschusses, der An-
scheidet, zur Wahlkommission, in der Entscheidung der Anstalten
der Plebejer, Adeligen und Plebejer der Stadt, zur Befreiung der
Weite u. d. d. d.

Dann die Bürger welche rücksichtlich der Rechte, als auch
rücksichtlich der Verpflichtungen nach einem bestimmten Maß verbunden
wurden, welches sie beim Eintritt in die Bürgerliste erwerben sollen
sich den Bürgern anpassen war.

Es ist zweitens ersichtlich im Jahre 1860 unter Erklärung der
Staat, welche eigentümlich unterzeichnete Klassen sich auch im me-
dizinischen Bedenke befinden.

Osnova

meščanskih pravil,

ostanila in predložiti mestni zupanu Miklusi Ambrož v sili
mesnega leta 27. novembra 1862.

Ka so nova meščanska pravila nastajajo, uteglo bi pri-
koro biti, omeniti razmerje ali okolice, v katerih so bili v pre-
teklih časih meščani ljubljanskega mesta.

Od starodavnih časih so bili prebivalci tega mesta na tri
vrste razdeljeni, namreč na plemensko, meščansko in prostorsko
prebivalstvo.

Meščani so bili tisti, ki so v lasti imeli meščanske hiše,
in meščanske obvezniške pravice. Vredni so posebne pred-
nosti, imeli so pa tudi posebne dolžnosti. Prvi so prebivalci
pravice, meščanske pravice pridobivali so, z meščanskimi ob-
vezniškimi postali so, meščanski vspešni pristopniki, spodbujajo
meščanski davki in vsajšino, posebno obvezniške meščanske
v vsakega vrsta volil, pravico do meščanskih zasnov (državnih
in do meščanskih posestev, n. pr. mesnega loga, paka i. t. d.

Dolžnosti pa so bile:

Plačevati meščanske davke, v strojnini donarstvo, za
gasilno društvo in za mesto ljubljani, ali kompozicije, da so v
državnem služni obdržati ali popraviči mesnega ovdja, pravi ali
mešci, meščani, in da so prebivalci strahu i. t. d.

V potrjevanje sprejetih meščanskih pravic in dolžnosti je
vsek meščani s svojim pristopi v meščansko slovensko pravico,
in ta njegova pravica so je imenovale meščanska pravica.

Te pravice je leta dno 1500, leta in dolžni pravi, z
historeografsko poljedelnostjo Ferdinanda so v uspi-
stratnem arhivu so hrani.

«Osnova meščanskih pravil»
iz leta 1862

moža, vendar so ga obdržale le v primerih, če so postale vdove. Če je bil zakon razveljavljen ali razvezan, je ženska izgubila to pravico.

Častni meščani so lahko postali vsi tisti avstrijski državljani, ki so imeli posebne zasluge za državo, deželo ali mesto Ljubljano.

Zakon o mestnih občinah 1934 je poznal samo še tri kategorije prebivalstva: člane občine (enaki nekdanjim občanom z domovinsko pravico), prebivalce mesta (vsi ostali prebivalci) in častne člane. Ne pozna več kategorije meščan, ki je od srednjega veka dalje predstavljala enega od pomembnih slojev mestnega prebivalstva.

Občani in neobčani so morali izpolnjevati občinske predpise. Občani z domovinsko pravico in soobčani v avstrijski dobi so imeli obveznost plačevanja in izpolnjevanja občinskih bremen. Zakon o mestnih občinah je občinska bremena naložil na ramena vsemu mestnemu prebivalstvu.

Vsakdo je imel pravico do varstva lastne fizične osebe in lastnine na območju mestne občine (zakon o mestnih občinah tega ne omejuje, ker je bilo to varstvo v državnih rokah), in do uživanja občinske imovine in občinskih naprav (ustanov), ki so bile v javni rabi.

Občani z domovinsko pravico so imeli možnost, da jih je občina vzdrževala, kadar so obubožali. To pravico je poznal tudi zakon o mestnih občinah, ki je predvideval za take primere občinsko podporo v mejah razpoložljivih sredstev; za otroke do 14. leta starosti je morala ta podpora obsegati tudi skrb za njihov telesni in duševni razvoj.

Meščani so tudi imeli posebne pravice do podpor iz zakladov in ustanov, ki so bili njim

namenjeni. Častni meščani pa so imeli enake pravice kot meščani, vendar brez obveznosti do ljubljanske občine.

Neobčani so imeli najmanj pravic. Mesto jim ni moglo braniti, da bi ne živeli v Ljubljani, če so dokazali, da so uživali domovinsko pravico v katerikoli drugi občini, vsaj dokler so se »vgodno obnašali« (1950) oziroma so živeli »neomadeževano« (1887) in niso uživali »javne milodarnosti« (1887, 1910) oziroma so imeli možnost »se preživeti« (1850). Zakon o mestnih občinah je določal, da imajo pravico bivanja v mestu vsi, kolikor ni bilo to v nasprotju z obstoječimi predpisi.

Med najvažnejšimi pravicami občanov, soobčanov, meščanov in častnih meščanov je bila volilna pravica. Začasni občinski zakon 1850 je dajal aktivno volilno pravico vsem moškim meščanom in med občani vsem moškim avstrijskim državljanom, ki so od svojega realnega premoženja (zemljišča ali hiše) ali obrti plačevali najmanj 5 gld direktnega davka; če so ustvarjali dohodek, pa so morali od njega plačevati najmanj 8 gld dohodnine. Davek je moral biti v preteklem letu docela plačan. O ženski volilni pravici v tem občinskem redu ni bilo določil. Po temčasnem občinskem redu so imeli aktivno volilno pravico državni, deželni in občinski uradniki, če je bila njihova plača ali penzija podvržena plačevanju dohodnine, potem oficirji, duhovniki, osebe z akademsko stopnjo: »... če so svojo dohtarstvo na kakim avstrijskim vseučilišču zadobili...«, učitelji, profesorji in »... predstojniki javnih, od države, dežele ali srenje držanih učilišč v Ljubljani...«.46 Pasivno volilno pravico so imeli vsi moški občani, ki so dosegli 30 let starosti.

Voliti pa niso smeli kazensko preganjene osebe, mladoletniki ter vsi tisti: »... kateri so na kant prišli...«, vsi, ki niso plačevali davka in tudi tisti prebivalci »... kateri siromašno preskrbljenje uživajo, v kaki poselski bratovšini stoje ali se s tem prežive, kar na dan ali teden zaslužijo...«⁴⁷

Občinski volilni red iz leta 1887 pri aktivni volilni pravici ne poudarja več moškega spola; pogoji pa so bili enaki, kot so bili določeni že leta 1850 oziroma za soobčane leta 1868. Pasivna volilna pravica pa je bila še vedno omejena le na moške občane, ki so dopolnili 30 let starosti, uživali vse državljske pravice in so živeli v Ljubljani.

Novi občinski volilni red iz leta 1910 je uvedel splošno volilno pravico. Aktivno volilno pravico so imeli avstrijski državljani, ki so dovršili 24. leto starosti ne glede na spol.

Zakon o mestnih občinah pa je določal, da so imeli volilno pravico vsi prebivalci, ki so bili vpisani v volilni imenik mestne občine po zakonu o volilnih imenikih.

OZEMLJE MESTNE OBČINE LJUBLJANSKE

Postopek za spremembo mestnih meja (mestnega pomerija) je bil vnesen šele v občinski red 1910, ki je dovoljeval deželni zboru, da v soglasju z deželno vlado priključi dele sosednjih občin mestu Ljubljani ali odkáže posamezne dele mestnega pomerija sosednjim občinam: »... brez razločka, če je bilo doseženo soglasje pri taki izpremembi med prizadetimi občinami ali ne.«⁴⁸ Deželni zbor je bil samo dolžan: »... pozvati mestno občino in druge prizadete občine, da podajo svojo izjavo o nameravani izpremembi ozemlja tekom določenega neprestopnega roka...«⁴⁹ Dodan je bil še člen o priključitvi vsega občinskega ozemlja: »Združitev doslej samostojnih občin z mestno občino ljubljansko se more, ako ne ugovarja iz javnih ozirov politično deželno oblastvo, izvršiti po sklepu deželnega zbora, ki potrebuje Najvišjega odobrenja.«⁵⁰ Ta dva člena sta v postopku spremenjanja ljubljanskega občinskega reda povzročila na debatah v deželnem zboru hude polemike med klerikalnimi in liberalnimi poslanci, ker so slednji očitali, da samovoljno priključevanje delov sosednjih občin k mestu pomeni kršenje mestne avtonomije in celo žalitev Ljubljane kot mesta z lastnim statutom.⁵¹

Oba prejšnja občinska reda (1850, 1887) sta govorila samo o obsegu mestnega ozemlja. V avstrijski dobi so bili k mestu priključeni naslednji večji deli ozemlja: Kolizej 1866, Pod-

turn z delom Tivolija 1865 (1892), Vodmat 1896, Grad 1905 (postane mestna last), Spodnja Šiška 1914.

Glede inkorporacije Tivolskega posestva (posestvo Podturnske graščine) se je vlekel spor med mestom in občino Šiško zaradi plačila denarne odškodnine 6000 gld že od leta 1886. Končno je bil ta del priključen 30. 9. 1896 z deželnim zakonom in »najvišjo sankcijo.«⁵² Tudi priključitev Vodmata je imela svojo predzgodovino od leta 1893 dalje v obliki spora med mestom in občino Moste. Mesto je bilo zainteresirano za ozemlje med Šmartinsko cesto, Ljubljano in dolensko železnico zaradi gradnje deželne bolnišnice, čeprav je svojo zahtevo utemeljevalo s tem, da je Vodmat dobival mestni značaj zaradi naseljevanja železniških delavcev in rokodelcev, intenzivne stavbne dejavnosti in lažje policijske kontrole.⁵³ Izražena je bila tudi misel: »Uspešen razvoj mesta vsekakor zahteva, da se bližnji predmestni kraji čim prej združijo z njim...«⁵⁴ Z zakonom z dne 17. 9. 1896 je bila vas Vodmat do dolenske proge priključena k mestu Ljubljani. Prepis te posesti pa je bil opravljen šele leta 1914.⁵⁵

Leta 1850 je ljubljanska občina obsegala:⁵⁶

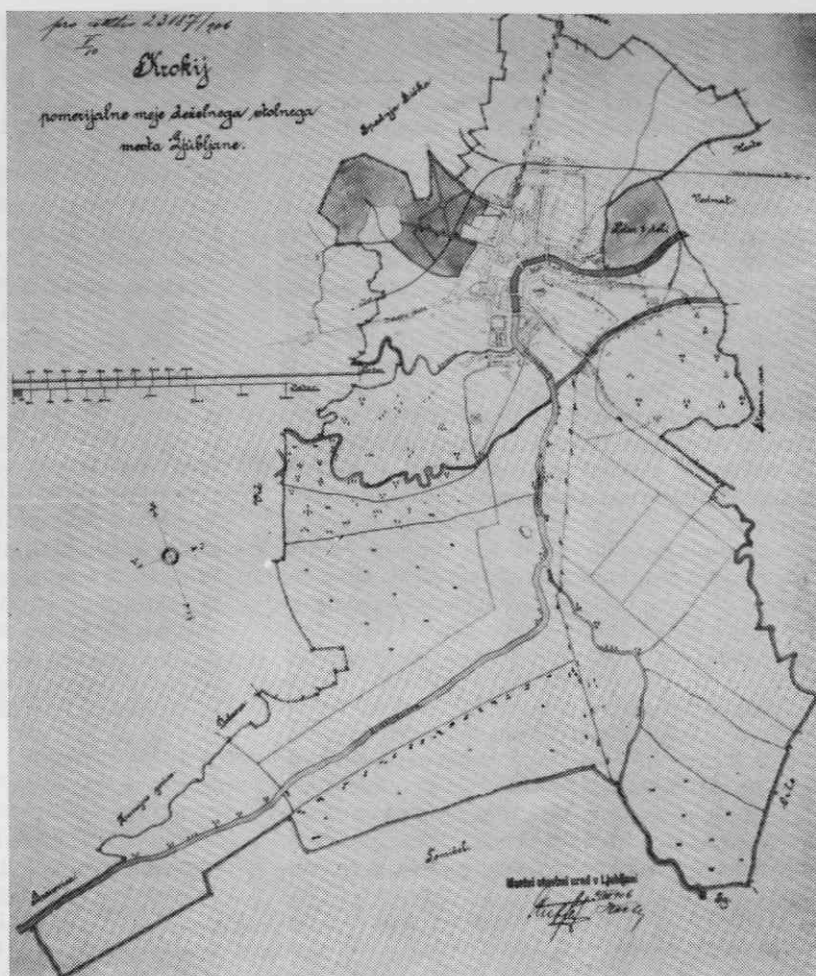
- notranje mesto (razdeljeno na 4 okraje),
- Poljane (1 okraj),
- Šentpetersko predmestje (2 okraja),
- Kapucinsko predmestje (1 okraj),
- Gradišče (1 okraj),
- Karlovsko predmestje s Kurjo vasjo (1 okraj),
- Trnovsko predmestje s Karolinsko zeljo (1 okraj),
- Krakovsko predmestje (1 okraj).

Po občinskih redih iz let 1887 in 1910 je obsegala:⁵⁷

- I. Šolski okraj.
- II. Šentjakovski okraj.
- III. Dvorski okraj.
- IV. Kolodvorski okraj.
- V. okraj, h kateremu so spadali predmestni kraji: Črna vas, Ilovica, Hauptmanca, Karolinska zemlja, Hradeckega vas, Kurja vas.
- VI. Vodmat (po letu 1896).

Zakon o mestnih občinah 1934 ima določila o označitvi mestnih meja v naravi in o popravkih mestnih meja na račun sosednjih občin ali o spojitvi cele sosednje občine k mestu, kar je bilo v pristojnosti bana, oziroma so te operacije potekale po zakonodajni poti. Dopusčal pa je razdelitev mesta na okraje.⁵⁸

Še pred tem zakonom je bil priključen k mestu Sv. Krištof. Do največjega povečanja

Skica mestnih meja Ljubljane leta 1906

mesta v obravnavanem obdobju je prišlo leta 1935, ko je nastala tako imenovana Velika Ljubljana, ko se je mesto povečalo kar za petkratni obseg.⁵⁹ K mestnemu ozemlju so bile priključene cela občina Šiška, cela občina Moste, cela občina Vič; od občine Ježica njen južni del, od Polja JZ del k. o. Šmartno in od občine Dobrunje Štepanja vas. Po velikosti je na ta način prišla Ljubljana s 7. na 4. mesto v državi.⁶⁰

ZAKLJUČEK

Poleg organizacije in delovanja občinske uprave nas zanima predvsem razmerje te uprave do najrazličnejših področij mestnega življenja, kot tudi razmerje občanov in vseh struktur v mestu do občinske uprave. Poznavanje občinskega delovnega področja je pogoj za razumevanje teh razmerij. Bistveno je seveda vprašanje, kako so se zapisane in uzakonjene dolžnosti občinskih organov ter njihovih zavodov in institucij kazale v vsakdanjem življenju mesta in kakšen je bil njihov

vpliv na spremembe in razvoj Ljubljane. Pri tem moramo upoštevati številne momente, kot so splošni gospodarski in družbeni razvoj v širšem prostoru, sposobnost ali nesposobnost občinskih uprav oziroma njihovih vodstev, vrsto elementarnih dejavnikov (npr. potres 1895 po katerem se je začelo mesto gradbeno naglo širiti), vojne, vključevanje okoliških polagrarnih in industrijskih predelov itd. Dejstvo, ki velja še danes, je, da samo zapisana obveznost ali pravica ostane le gola črka na papirju, če se ne izvaja v vsakdanji praksi. Enako je veljalo tudi za določila ljubljanskih mestnih statutov.

OPOMBE

1. Janko Polec, Uvedba občin na Kranjskem 1. 1849/1850, Zgodovinski časopis, 6—7, 1952/53, str. 686. — 2. Razprava je povzetek iz materiala, ki je bil zbran za referat Problemski prikaz zgodovine Ljubljane od srede 19. stoletja do leta 1941, ki je bil prebran na 20. zborovanju slovenskih

zgodovinarjev oktobra 1980 v Ljubljani. Po dogovoru s prof. dr. Vasilijem Melikom je v tem tekstu v glavnem izpuščena volilna problematika. V splošnih črtah se razvoja mestnih občin, in tako tudi Ljubljane, dotikajo vsi pravni pregledi (npr. Sergij Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, Ljubljana 1961; Metod Dolenc, Pravna zgodovina za slovensko ozemlje, Ljubljana 1935), kot tudi pravne študije, obdelave zakonov in upravnega postopka (npr. Ivan Škarja, Naša samouprava, Slovenski pravnik, XXXVI, 1922, str. 8—134; Franjo Ogrin, Koliko upravnih instanc imamo in kakšne, Slovenski pravnik, XXXVIII, 1924, str. 254—259; Igor Rutar, O vsebini avtonomije in samouprave, Slovenski pravnik, XLI, 1927, str. 24—36; Henrik Steska, Organizacija državne uprave, Akademsko založba, Ljubljana 1937 itd.). Za občinske volitve je temeljno delo Vasilija Melika, Volitve na Slovenskem, Ljubljana 1965, kjer dobimo vrsto koristnih podatkov o upravnem razvoju mestnih občin. Kot osnovni vir navajamo objave zakonov v uradnih listih ali v posebnih zbirkah. Pregled občinske zakonodaje za avstrijsko dobo dobimo v delu Ernst Mayrhofer's Handbuch für den politischen Verwaltungsdienst... II, Dunaj 1896. Same občinske uprave so izdajale poročila o delu, ki jih moramo kritično obravnavati zaradi očitnih namenov, da prikazujejo lastno delo kot najpomembnejše v vsem razvoju ljubljanske občine (npr. Ljubljana 1895—1910, Ljubljana, 1910; Pet let dela za Ljubljano, Ljubljana 1940 in druga). Zelo pester je tudi krog dokumentacijskega gradiva (npr. občinski šematizmi, pregledi o delovanju občinskega sveta, pregledi mestne uprave v raznih adresarjih in podobno). — 3. LGB 1850, št. 276. — 4. RGB 1862, št. 18. — 5. Vasilij Melik, Ptujski statut iz leta 1887, Katalog k razstavi 600 let ustavne in upravne zgodovine mesta Ptuja, Ptuj 1979, str. 20—21. — 6. LGB 1868, št. 14 in LGB 1876, št. 10. — 7. LGB 1887, št. 22; LGB 1898, št. 24; LGB 1910, št. 31; Službeni list 1934, št. 530. — 8. Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL), Ljubljana (LJU), Mesto Ljubljana, Reg. I/1192, fol. 464 in nasl. (Hribarjev predlog za spremembo občinskega reda 1887 z dne 21. 12. 1895) in fol. 470 in nasl. (Razlogi za važnejše spremembe občinskega reda in občinskega volilnega reda za deželno stolno mesto Ljubljano 1. 10. 1905). — 9. ZAL, LJU, Mesto Ljubljana, Reg. I/1192, fol. 562. — 10. ZAL, LJU, Mesto Ljubljana, Reg. I/1192, fol. 675. — 11. ZAL, LJU, Mesto Ljubljana, Reg. I/2123, fol. 836. — 12. Zakon o občni upravi, 26. 4. 1922 Sl. l. 1922, št. 135). — 13. ZAL, LJU, Mesto Ljubljana, Reg. I/1828, fol. 258 in nasl. — 14. ZAL, LJU, Mesto Ljubljana, Reg. I/2125, fol. 152—159

(Resolucija poslovnega odbora Zveze mest krajevine Jugoslavije 1. 6. 1934). — 15. LGB 1850, št. 276, paragraf (p.) 3. — 16. LGB 1887, št. 22, p. 79. — 17. LGB 1887, št. 22, p. 77. — 18. LGB 1887, št. 22, p. 68. — 19. LGB 1850, št. 276, p. 91 in 93; LGB 1887, št. 22, p. 82; LGB 1910, št. 31, p. 82. — 20. LGB 1850, št. 276, p. 100; LGB 1887, št. 22, p. 67; LGB 1910, št. 31, p. 67. — 21. LGB 1850, št. 276, p. 127. — 22. LGB 1850, št. 276, p. 64, 68, 69; Postava z dne 13. 5. 1876, s katero se je spremenil 68. paragraf občinskega reda 1850; LGB 1876, št. 10. — 23. LGB 1887, št. 22, p. 80 in 81; LGB 1910, št. 31, p. 80. — 24. LGB 1850, št. 276, p. 58; LGB 1887, št. 22, p. 83, 87. — 25. Zakon o mestnih občinah 1934, člani 130—142. — 26. LGB 1850, št. 276, p. 26; LGB 1887, št. 22, p. 13; LGB 1910, št. 31, p. 13. — 27. Sl. l. 1934, št. 530, člen 21. — 28. LGB 1850, št. 276, p. 48; LGB 1887, št. 22, p. 24; LGB 1910, št. 31, p. 24. — 29. Sl. l. 1934, št. 530, člen 96. — 30. LGB 1850, št. 276, p. 54; LGB 1887, št. 22, p. 24; LGB 1910, št. 31, p. 24. — 31. LGB 1850, št. 276, p. 59, 112; LGB 1887, št. 22, p. 26, 27; LGB 1910, št. 31, p. 26, 27; Zakon o mestnih občinah 1934, člen 89. — 32. LGB 1850, št. 276, p. 62, 70—75; LGB 1887, št. 22, p. 26; LGB 1910, št. 31, p. 26; Zakon o mestnih občinah 1934, člen 88. — 33. Isto za leto 1850. — 34. Isto za leto 1850. — 35. Isto za leti 1887 in 1910. — 36. LGB 1887, št. 22, p. 26; LGB 1910, št. 31, p. 26. — 37. LGB 1850, št. 276, p. 113—120, 122; LGB 1887, št. 22, p. 27; LGB 1910, št. 31, p. 27. — 38. Isto za leti 1887 in 1910. — 39. Henrik Steska, Organizacija državne uprave, Ljubljana 1937, str. 73. — 40. Zakon o mestnih občinah 1934, člen 89. — 41. LGB 1850, št. 276, p. 5. — 42. Isto, p. 7. — 43. Isto, p. 9. — 44. LGB 1868, št. 14 (z dne 15. 10. 1868). — 45. LGB 1850, št. 276, p. 25. — 46. LGB 1850, št. 276, p. 28. — 47. LGB 1850, št. 276, p. 29. — 48. LGB 1910, št. 31, p. 1 a. — 49. Isto, p. 1 a. — 50. Isto p. 1 b. — 51. Obravnave deželnega zbora, XX. seja, 25. 1. 1910, str. 785—808. — 52. ZAL, LJU, Mesto Ljubljana, Cod. III/46, fol. 394 in nasl., Cod. III/47, fol. 107 in nasl., Cod. III/48, fol. 38 in nasl., Reg. I/1035, fol. 578 in nasl. — 53. Obravnave deželnega zbora, XV. seja, 10. 2. 1896, priloga 46. — 54. Isto. — 55. ZAL, LJU, Mesto Ljubljana, Cod. III/47, fol. 145 in nasl., Varia Mag. III, fasc. 10, fol. 382. — 56. LGB 1850, št. 276, p. 1, 2. — 57. LGB 1910, št. 31, p. 1; LGB 1887, št. 22, p. 1. — 58. Zakon o mestnih občinah 1934, člani 3, 5, 6, 85. — 59. Rojstvo velike Ljubljane, Kronika II, št. 3, 1935, str. 244—245. — 60. Statistični letopis mesta Ljubljane za leto 1938, Ljubljana 1939, str. 13—15; Statistični letopis mesta Ljubljane za leto 1939, Ljubljana 1940, str. 4—5.